ASPECTE ALE RELAȚIILOR ECONOMICE ROMÂNO-AUSTRO-UNGARE ÎN PRELUNGIREA RĂZBOIULUI VAMAL (1893-1914)

Valentin BODEA

În ultimul deceniu și jumătate al secolului al XIX-lea relațiile dintre România și Austro-Ungaria au depășit tipul tradițional ierarhic[1] intrând într-un stadiu în care pozițiile părților nu mai purtau exclusiv amprenta statutului internațional diferit și a raportului disproporționat de putere – favorabile Dublei Monarhii –, ci reflectau capacitatea acumulată de tânărul regat românesc de a-și apăra propriile interese. În centrul lor s-a aflat Tratatul bilateral, încheiat la 18/30 octombrie 1883, prin care România a aderat, de fapt, la Tripla Alianță (Germania, Austro-Ungaria și Italia).

Cunoscând o intensificare și o diversificare în plan militar, politico-diplomatic, comercial, investițional, comunicațional, cultural, aceste relații erau totuși conjuncturale. Ele au continuat să fie marcate de existența, în imperiul dualist, a *"problemei românești"* întreținute politic, moral, material și psihologic de statul român, problemă care, ca parte a luptei naționalităților asuprite, submina însăși construcția statală sui generis a Austro-Ungariei. Autoritățile de la Viena și Budapesta erau conștiente că atitudinea guvernanților de la București era susținută nu numai de propriii lor cetățeni, ci de toți românii, animați fiind de idealul României Mari. Nu întâmplător, între cele două entități statale s-a creat o ireductibiă contradicție: pe de o parte alianța lor militară, reînnoită în anii 1888, 1892 și 1896, iar pe de altă parte lipsa oricăror afinități, neîncredere și suspiciuni reciproce, imposibilitatea armonizării sincere și durabile a intereselor și pozițiilor, acțiuni potrivnice și gesturi ostile, îndeosebi din partea Dublei Monarhii, și chiar stări de criză și de tensiune dipomatică.[2]

Un caz ilustrativ a fost așa-numitul război vamal româno-austro-ungar din anii 1886-1893 (sintagma folosită dând imaginea stării de tensiune la care s-a ajuns în relațiile dintre cele două părți – n.a.). Originile conflictului s-au aflat în semnarea la Viena, în 10/22 iunie 1875, a Convenției comerciale româno-austro-ungare, pe baza clauzei națiunii celei mai favorizate. Atunci România, aflată încă sub suzeranitatea Porții Otomane, accepta orice condiții pentru a avea parteneri externi direcți. Avantajul ei economic era de a-și putea desface produsele agricole pe piața imperiului dualist fără taxe vamale sau cu taxe reduse. Mult mai important era, însă, avantajul politic, întrucât încheierea nemijlocită a unei astfel de convenții cu o mare putere europeană marca un pas semnificativ în direcția afirmării independenței de stat. În schimb, România era nevoită să accepte pătrunderea masivă, pe piața proprie, a mărfurilor industriale austro-ungare, care concurau în mod zdrobitor produsele similare românești, descurajând inițiativele, întârziind apariția industriilor autohtone și, prin aceasta, modernizarea țării.[3]

La împlinirea celor 10 ani de valabilitate a convenției, România – devenită independentă și înălțată la rangul de regat – se arăta hotărâtă să iasă

din starea de aservire și să se manifeste în plenitudinea drepturilor sale statale. *"Țara aceasta* – avea să spună Mihail Kogălniceanu în Adunarea deputaților – *trebuie să aibă odată suveranitatea și a intereselor sale economice, ea ține să fie stăpână și la ea acasă, să arate că și ea are puterea ei, că nu are nevoie să cerșetorească nici tratate nici convenții uni."* [4] În baza programului liberal, guvernul condus de Ion C. Brătianu adoptase deja legi pentru încurajarea unor industrii și avea în vedere industrializarea țării pe baza importantelor resurse de care dispunea. El nu a ezitat ca, în 20 mai/1 iunie 1885, să denunțe convenția, acuzând politica vamală austro-ungară ca fiind defavorabilă economiei românești. Poziția sa a fost sintetizată astfel în "Gazeta Transilvaniei", în timpul tratativelor cu Austro-Ungaria, pentru înnoirea convenției vamale: *"Vom face toate concesiile ce ne vor permite interesele noastre de țară agricolă. Dacă însă monarhia vecină ar stărui în pretențiunea de a ne ține vecinic în stare agricolă, de a împiedica indirect înființarea oricăror industrii, atunci cată să ne resemnăm, să preferăm tariful autonom"* [5].

Precizările delegației române, prezentă la Viena, fără a se voi intransigente, demonstrau că noua Românie nu-și ascundea încrederea în forțele sale. O asemenea poziție era însă de neacceptat din partea autorităților de la Viena și Budapesta, purtătoare ale orgoliilor de mare putere, pentru care gesturile de suveranitate ale unei țări vecine mici veneau ca un afront. La 12 mai 1886 (stil nou) Austro-Ungaria a rupt tratativele cu România, a interzis complet importul de animale și a impus mărfurilor românești o suprataxă de import de 30%. România a răspuns, în 17/29 mai, prin adoptarea unui tarif vamal protecționist aplicabil unui important număr de produse străine importate. În replică, Dubla Monarhie a introdus imediat taxe prohibitive la toate articolele de import din România. Astfel, războiul vamal dintre cele două țări era declanșat.

Închiderea reciprocă a debușeelor a afectat ramuri întregi ale industriei Austro-Ungariei, dar și economia agrară a României. Dacă în Dubla Monarhie efectele s-au resimțit direct în miezul vieții economico-sociale și chiar politice, în România cea mai lovită a fost producția de animale. Însă cele mai grave consecințe le-a resimțit economia Transilvaniei, unde ramuri întregi, direct legate de piețele Vechiului Regat, au intrat în stagnare ori s-au prăbușit. Era lovită direct burghezia transilvană, aflată în curs de dezvoltare. Fenomenul a fost înregistrat cu maximă îngrijorare de Camerele de Comerț și Industrie din Brașov, Sibiu, Timișoara, Arad, Cluj, Bistrița, Târgu-Mureș și din alte centre care produceau bunuri pentru piața românească, precum și de publicațiile române, maghiare, germane și evreiești de aici, care au condamnat politica Dublei Monarhii privind comerțul cu România.[6]

Într-o analiză din anul 1887, Camera de Comerț și Industrie din Brașov afirma că pierderea debușeului român *"nu se poate în nimic înlocui sau atenua"* [7]. Repercusiuni nefaste asupra industriei, meseriilor și comerțului Transilvaniei au avut și stăruințele guvernanților unguri și austrieci de a orienta economia provinciei spre centrul și apusul imperiului unde aceasta nu găsea, totuși, complementaritate. Din contră, era smulsă din legăturile tradiționale și supusă unei concurențe copleșitoare, căreia nu-i putea rezista. Pe bună dreptate s-a apreciat că războiul vamal a fost cea mai critică epocă a

legăturilor economice multiseculare ale Transilvaniei cu spațiul românesc de la sud și est de Carpați.[8]

Bilanțul păgubitor al războiului vamal cu România în ceea ce privește industria și comerțul, prăbușirea industriei ungare a morăritului și spirtului, dezastrul suferit de producătorii și comercianții transilvăneni, fenomenul emigrației masive cu urmări demografice negative, ca și pozițiile critice ale cercurilor de afaceri au determinat guvernele de la Viena și Budapesta să accepte tratative cu România. În anul 1891 ele au abrogat măsurile prohibitive din 1886 și au trecut la aplicarea unui tarif general fără suprataxe asupra produselor românești. De cealaltă parte, la București s-a votat, în 25 iunie/7 iulie același an, o nouă lege vamală care, deși rămânea în esență protecționistă, micșora taxele de import pentru o serie de produse industriale, oferind avantaje țărilor industriale europene. Prin gesturile reciproce se deschideau perspectivele unor negocieri pentru încheierea unei noi convenții comerciale între cele două țări. Din partea României, deschiderea a fost facilitată prin aceea că guvernele junimiste și conservatoare, care s-au succedat la conducere începând din 4 aprilie 1888, erau deosebit de interesate de reactivarea exporturilor în favoarea marilor producători agricoli și mai puțin de protejarea industriei și de industrializarea țării. Ca rezultat, relațiile comerciale româno-austro-ungare au înregistrat o îmbunătățire, care a fost urmată și de o înviorare a schimburilor de mărfuri dintre Transilvania și România. Cursul ascendent al comerțului dintre România și Dubla Monarhie s-a menținut până în anul 1914, dar cu o balanță favorabilă imperiului. Abia în acel an, când a început primul război mondial, valoarea exportului românesc a depășit-o pe aceea a importului, în relație directă cu Austro-Ungaria (134,57/132,75 milioane lei).[9] Gestul Dublei Monarhii era limitat, totuși, la *"numai puține articole"*, ceea ce îndreptățea poziția exprimată de Camera de Comerț și Industrie din Brașov în sensul că trebuia *"să se ajungă în sfârșit la restabilirea relațiilor politico-comerciale prietenești cu România"*[10].

În anul 1892 România a semnat convenții comerciale, în baza noii legi vamale, cu Marea Britanie, Italia, Franța, Elveția, Rusia și Germania. Deosebit de important era acordul cu aceasta din urmă, întrucât Germania era principala putere din Tripla Alianță care era atunci garantul securității României, iar tratatul de aderare din 1883 a fost reînnoit în 25 iulie 1892. Prin urmare, Austro-Ungaria vedea că putea fi înlocuită pe piața românească.

Noua convenție comercială s-a semnat la București, după doi ani de tratative, în 21 decembrie 1893, dar a intrat în vigoare numai la 14 iunie 1894. Momentul semnării a constituit încheierea oficială a războiului vamal. Imperiul austro-ungar s-a angajat să importe din România vite mari și animale mici (porci și oi), dar numai tăiate și sub controlul sanitar al unei comisii mixte (exportator–importator). De asemenea, imperiul a menținut aceleași taxe vamale la importul de cereale din România.[11]

Convenția marca un pas real în comerțul româno-austro-ungar, de care guvernul conservator de la București era direct interesat. Ea venea ca o promisiune în perioada dintre momentul Memorandului și procesul memorandiștilor de la Cluj. Neajunsul principal al noii convenții vamale consta în durata lui de valabilitate de numai un an. Era limita impusă de Dubla Monarhie care, orientându-se spre o politică strict protecționistă, voia ca România să se supună cu totul condițiilor sale.

De altfel, în anul de valabilitate 1894-1895, Austro-Ungaria, profitând de gama redusă a produselor românești admise în convenție, nu a întârziat să pună piedici României în realizarea exporturilor sale: diminuarea cererii de carne proaspătă, carne preparată și conserve din carne; oprirea, pentru motive sanitar-veterinare, a importului de carne de porc, cum a procedat guvernul ungar în 1895 (și cum va proceda cel austriac în 1896); limitări nejustificate la importul de piei, lână, blănuri și alte produse asemănătoare, din România.[12] Este adevărat că și partea română a lăsat ca mersul exporturilor sale în imperiul vecin să se facă *"după putință"* [13].

Asemenea măsuri incorecte nu se reduceau la simple gesturi funcționărești, ci făceau parte din politica de mare putere pe care Austro-Ungaria o exercita în zona Europei de sud-est, unde avea pretenții de influență și de dominație. Cu alte cuvinte, ea nu a încetat pe deplin războiul vamal, așa cum a procedat România, ci l-a diminuat conjunctural, cu intenția ca la viitoarele negocieri să dicteze propriile condiții. Interesul ei era de a trata România doar ca pe o piață de desfacere nelimitată și ca pe o sursă de materii prime după nevoi.

Faptul că noua etapă a relațiilor economice dintre cele două țări începea tocmai în perioada tensionată a procesului memorandiștilor venea să întețească atitudinea de ostilitate față de România, manifestată de autoritățile imperiale și îndeosebi de guvernanții de la Budapesta.

Din nou aveau de suferit producătorii industriali, meșteșugarii și comercianții din Transilvania, iar alături de ei, diferitele categorii de salariați cu familiile lor. Industria alimentară de aici avea o mare nevoie de materii prime din România, însă taxele de import pe grâul românesc erau mult prea mari. La fel și tarifele de transport pe căile ferate ungare. Camera de Comerț și Industrie din Oradea semnala cu reproș, în 1894, că grânele românești (ca și cele sârbești – n.a.) ajungeau mai ieftin la Budapesta, unde erau prelucrate în morile de acolo, decât în respectivul oraș din Partium. De asemenea, creșterea de peste două ori a taxei pe porumbul importat din România a lovit nemijlocit industria spirtului din Transilvania. Oprirea importului de vite de peste Carpați a determinat scumpirea cărnii în această provincie. Cu totul insuficiente erau și cotele de materii prime și combustibili (fier brut, neferoase, cărbune, păcură etc.) distribuite fabricilor, uzinelor, atelierelor specializate care lucrau, astfel, sub capacitate. Rafinăria din Brașov, la rândul ei, semnala în anul 1912 că i s-a repartizat un contingent de numai 83.000 chintale păcură românească, pe când ea avea o capacitate de prelucrare de 120.000 chintale. Referitor la această situație, Camera de Comerț brașoveană arăta că *"o parte însemnată a contingentului de păcură românească s-a acordat unor astfel de fabrici din Ungaria, care nu sunt așa de mult dependente de petrolul românesc, așa cum sunt fabricile din Transilvania, deoarece ele sunt mai departe de România și mai aproape de Galiția"*. Ideea era că an de an, până la primul război mondial, erau favorizate uzinele și fabricile cartelate din Ungaria, în dauna industriei prelucrătoare din Transilvania.[14]

Cercurile de afaceri transilvane nu au contenit să solicite guvernanților Dublei Monarhii să-și schimbe politica privind comerțul cu România pentru a se reveni la condițiile atât de avantajoase pe care le avuseseră în deceniul primei convenții vamale.[15] Despre acea perioadă, Camera de Comerț brașoveană

amintea cu nostalgie că *"era un timp de libertate vamală cum nu s-a mai pomenit de atunci încoace"* [16]. Aceleași cercuri nu-și ascundeau nemulțumirea nici față de penetrația masivă pe piața transilvană a mărfurilor industriale produse în partea de vest a imperiului, profitând de granițele vamale comune. Asemenea mărfuri concurau puternic produsele industriilor și meșteșugurilor locale, producându-le mari pierderi. Semnalând acest aspect, Raportul pe anul 1892 al Camerei de Comerț și Industrie din Cluj menționa cu îngrijorare că *"cete întregi de agenți comerciali ai celor mai mari fabrici din Austria au vizitat cele mai mici sate din patria noastră și au vândut mărfuri la prețuri derizorii"* [17]. Soluția nu putea fi decât protejarea industriilor transilvane. Pentru aceasta, industriașii, meșteșugarii și comercianții din Brașov se pronunțau pentru încheierea, de către Dubla Monarhie, a unei convenții vamale noi, de durată și – nota bene – reciproc avantajoasă cu România. Aceasta ar fi dus, după părerea lor, la încurajarea investițiilor de capital în producția de mărfuri cu desfacere asigurată nu numai în interiorul Transilvaniei, ci și la est și la sud de Carpați. Pentru a da o imagine a nevoilor pieței României, Raportul pe anul 1892 al Camerei brașovene a întocmit o lungă listă de produse ce se exportau în această țară în timpul primei convenții vamale.[18] În aceeași direcție de analiză, Raportul pe anul 1900 concluziona: *"România este și va rămâne de un interes cu totul deosebit pentru negustorul și industriașul ardelean"* [19].

O situație deosebită prezentau industria și meșteșugurile zonei secuiești a căror viabilitate depindea necondiționat de piața României. Secuii, la fel ca ungurii din Transilvania, au beneficiat direct de politica specială a guvernului de la Budapesta consacrată consolidării economice a *"etniei maghiare"*, prin crearea de cooperative de credit menite să acorde împrumuturi avantajoase țăranilor aparținând acestei etnii. Congresul secuilor, ținut la Tușnad în anul 1902, a aprobat, în același scop, chiar *"un program complet susținut de stat, destinat dezvoltării țării secuilor"* [20]. Însă pierderile provocate de restrângerea comerțului cu România nu au putut fi nici pe departe compensate. La congres s-a recunoscut că zona secuiască, la fel ca întreaga Transilvanie, *"nu poate concura pe piețele din apusul imperiului din cauza distanțelor mari care încarcă cheltuielile de transport"*, mărind prețurile mărfurilor. În schimb, vecinătatea României era văzută ca *"un avantaj pentru industria din secuime"* [21]. Concluzia era ca industria zonei să se dezvolte potrivit cererii de pe piața românească. S-a propus chiar amenajarea Oltului pentru a deveni navigabil și o cale ieftină de transport. Leit-motivul Congresului secuilor a fost: *"Orice greutăți ar apărea, nu este permis să se renunțe la ... căile deschise spre răsărit"* [22].

În primul deceniu al secolului al XX-lea, pe fondul evenimentelor și mutațiilor internaționale și în condițiile creșterii importanței României ca stat în raportul de forțe sud-est european, tratativele pentru reînnoirea convenției vamale au dobândit semnificații sporite. Alături de cele privind alianța militară, acestea au format o a doua direcție principală în negocierile româno-austro-ungare. Așa a fost cazul tratativelor prelungite din anii 1905-1907, când Camerele de Comerț și Industrie din Transilvania au manifestat o deosebită insistență în ideea de a se pune capăt războiului vamal și urmărilor sale, care *"au nimicit ... întregi ramuri industriale, ori le-au adus la cele mai mari nevoi"* [23].

și a se grăbi încheierea convenției cu România. În dorința de a-și întări legăturile cu autoritățile române, aceleași instituții au cerut, și au obținut, din partea autorităților ungare, ca numai ele să aibă permisiunea de a onora invitațiile de a participa la manifestările consacrate împlinirii a 40 de ani de domnie a regelui Carol I, din anul 1906. Motivația invocată era că *"numai aceste părți ale țării* (Ungariei – n.a.) *sunt interesate"*. Camera de Comerț și Industrie din Târgu-Mureș, spre exemplu, era de părere că la expoziția de la București ar trebui să participe *"în primul rând zonele vecine cu România, locuite de secui, care, de veacuri fac cu această țară un comerț mai mic sau mai mare"* [24].

La capătul celor doi ani de intense negocieri, s-a semnat un protocol adițional la convenția comercială din anul 1893, prin care cele două părți dădeau, în sfârșit, o nouă concretețe acelei înțelegeri. Evenimentul a fost salutat cu satisfacție în Transilvania, așa cum reiese din Raportul Camerei de Comerț și Industrie din Brașov pe anul 1908. Același document critica din nou politica protecționistă austro-ungară, pe care o învinovățea de pierderea unor poziții deținute "de sute de ani" dincolo de Carpați, ca și de decăderea unor ramuri *"care trăiau exclusiv din comerțul cu România"*. Spre aducere-aminte, raportul s-a referit din nou la *"vremurile bune"* din deceniul 1875-1885 când *"șiruri lungi de care, cât vedeai cu ochii, străbăteau, înainte de construirea liniei ferate, toate posturile noastre de frontieră până departe înlăuntrul țărilor estice și duceau și aduceau poveri grele de mărfuri"*. Totodată, documentul arăta înțelegere față de măsurile protecționiste adoptate, la rândul ei, de România, văzând în ele o reacție firească la *"politica similară austro-ungară"* [25].

Declanșarea, în 9 octombrie 1908, a Crizei bosniace a determinat o criză fără precedent în relațiile dintre România și Dubla Monarhie, ajungându-se în pragul unei stări explozive. La încordarea determinată de anexarea, de către Austro-Ungaria, a Bosniei-Herțegovinei și de amenințările ei la adresa Serbiei s-a adăugat stăruința diplomației de la Ballplatz de a se perpetua prohibiția la importul de vite din România. Situația dăinuia încă din anul 1881 și dăduse lovituri grele comerțului exterior românesc cu carne și animale vii. De fapt, presiunile cercurilor agrariene austriece și ale marilor latifundiari unguri constituiau un factor determinant în stabilirea politicii vamale a guvernelor de la Viena și Budapesta.

De precizat că, de-a lungul războiului vamal, Austro-Ungaria a avut mai mult de suferit, pierzând piața românească pentru produsele sale industriale, în timp ce România a găsit mai ușor debușee pentru cerealele sale, importând totodată produse manufacturate din Germania. Comerțul pe Dunăre și Marea Neagră a favorizat această reorientare a exporturilor și importurilor românești. Nu este mai puțin adevărat că exportul românesc de carne și de vite a fost aproape ruinat, întrucât la acea vreme necesita piețe de desfacere apropiate. Situația nu a putut fi ameliorată nici după încheierea convenției comerciale din 1893 deoarece guvernele de la Viena și Budapesta au continuat să mențină măsurile prohibitive față de importul de asemenea produse din România.[26] În situația creată, guvernul liberal condus de Ion I. C. Brătianu a urmărit ca, în tratativele pentru semnarea unei noi convenții comerciale, să se ajungă la reglarea diferendului în comerțul cu vite.

În același timp, el era hotărât să aplice măsuri de încurajare a industriei naționale. Dr. Victor von Riedl, trimis special al guvernului de la Viena la București, semnalase, la 15 ianuarie 1908, că *"România, în măsura greutăților ce se fac pe piața produselor sale, în special zootehniei, este împinsă pe calea unei politici de industrializare, mutație care duce, în primul rând, la lezarea intereselor austriece de export"*[27]. Atitudinea fermă a noului guvern liberal de la București nu putea fi ignorată în Austro-Ungaria, unde au apărut voci care s-au pronunțat pentru acordarea unor concesii României în privința cometului cu vite.[28] De asemenea, la Viena au sosit știri în legătură cu perspectiva unui boicot al mărfurilor austro-ungare pe piețele românești. Mai mult, un protocol al Consiliului de Miniștri pentru Afaceri Comune al Dublei Monarhii, din 28 februarie 1909, menționa că guvernele austriac și ungar au primit chiar un fel de ultimatum din partea guvernului român care se arăta hotărât să denunțe convenția încă în vigoare și să nu le mai acorde clauza națiunii celei mai favorizate dacă, până la 14 martie, același an, nu se ajungea la un acord convenabil.[29]

Luând în considerare perspectivele relațiilor economice cu România, unde doreau să aibă un debușeu sigur, precum și relațiile încordate cu Serbia, cercurile guvernante de la Viena și Budapesta au acceptat încheierea, cu guvernul român, a unei noi convenții, în ziua de 10/23 aprilie 1909. Documentul avea, în general, același text ca și cel din 1893. La compromis au contribuit și cercurile industriale ungare care i-au convins pe agrarieni să nu se mai opună importării *"unui număr redus"* de animale sacrificate din România. Dar guvernul român a fost nevoit să renunțe la deziderатul semnării unei convenții veterinare cu Dubla Monarhie care i-ar fi permis să exporte aici vite și porci vii. În compensație însă, cele două părți au făcut un schimb de note prin care s-a reglementat exportul românesc de vite și porci sacrificați în Austro-Ungaria, prevăzându-se atât numărul anual de capete, cât și condițiile de livrare. De asemenea, România a acordat, pentru unele categorii de mărfuri, în afara clauzei națiunii celei mai favorizate, și unele reduceri ale taxelor vamale. Guvernele austriac și ungar s-au angajat să aplice tariful vamal minimal produselor cerealiere de proveniență românească.[30]

Față de situația ce dăinuise între 1881-1909 compromisul a fost un succes, la care au contribuit atât forța de afirmare a României pe plan internațional, cât și conjunctura internațională creată de conflictul austro-ungaro-sârb, când guvernanții Dublei Monarhii au adoptat tactica de a o menaja ca pe un aliat necesar. Normalizarea relațiilor economice româno-austro-ungare prin Convenția din 1909 a contribuit la o atenuare temporară a tensiunilor dintre cele două țări.

În anii 1912-1913, Dubla Monarhie a secondat Germania în ceea ce privește importul de mărfuri al României, cele două puteri centrale deținând împreună o pondere de 59,69% față de 18,18% cât dețineau Anglia și Franța. Tendința era, totuși, de scădere față de deceniul 1901-1910. Totodată, piața austro-ungară prelua 12,6% din exportul românesc, iar tendința era de creștere. La cumulat, import-export, puterile centrale au continuat să dețină o pondere de 42,9%, cu toate că între timp a crescut cererea de mărfuri românești pe piața franceză, de la 4,70% la 8,10%, în perioadele comparate. Statul român continua, prin urmare, să fie legat economic de puterile centrale, ceea ce făcea ca și

bugetul său să fie echilibrat în continuare pe baza împrumuturilor externe de la consorții în care ponderea cea mai mare o aveau cunoscutele firme germane Disconto Gesellschaft și S. Bleichröder.[31] Astfel, alături de interesele militar-strategice, Germania și Austro-Ungaria aveau și puternice interese economice în România, pe care căutau să le folosească drept pârghie pentru menținerea României alături de Tripla Alianță.

Nu același lucru s-a întâmplat în domeniul investițiilor de capital în sectorul bancar și în cel de extracție a petrolului. Mai ales în acest ultim sector, deosebit de râvnit, capitalurile societăților franceze, anglo-olandeze, engleze și olandeze dețineau, în anul 1913, o pondere de 52,5%, depășind marile firme germane în extracția petrolului românesc. De fapt, petrolul a mărit interesele Angliei și Franței față de România, în asociere cu poziția ei strategică, importantă îndeosebi pentru aliata lor, Rusia.

Importanța deosebită pe care România a dobândit-o pentru capitalul străin nu putea rămâne fără urmări nici în relațiile economice româno-austro-ungare. În același an, Dubla Monarhie a renunțat, în sfârșit, la condiția reînnoirii anuale a convenției bilaterale. Noua proiecție se întindea acum pe patru ani, până în 1917.

Și după războaiele balcanice, relațiile economice româno-austro-ungare au continuat să constituie o componentă importantă a raporturilor bilaterale. Cel mai mare interes venea în continuare din partea oamenilor de afaceri din Transilvania care, așa cum arată documentele Camerelor de Comerț și Industrie, stăruiau pe lângă autoritățile de la Viena și Budapesta pentru a se înțelege cu România în vederea prelungirii convenției comerciale bilaterale *"pentru patru ani"*[32]. Schimburile comerciale româno-austro-ungare au continuat și în anii neutralității. O intensificare a acestora s-a înregistrat la sfârșitul anului 1915 și la începutul anului 1916, *"când România a expediat cereale și alte produse alimentare care erau plătite în aur și articole de manufactură"* [33].

Orientarea Transilvaniei spre comerțul cu Vechiul Regat nu a fost încurajată de Austro-Ungaria, pentru care era evident că, alături de elementul românesc de aici, legat economic în mod tradițional de zonele extracarpatice și angajat în lupta națională panromânească[34], și elementul capitalist maghiar și secuiesc transilvan putea contribui la îndepărtarea economică a provinciei de imperiu. Transilvania continua să fie tratată ca o zonă bogată dar dintre cele mai înapoiate ale regatului Ungariei și ale imperiului întreg.[35] Aici, prioritatea o aveau capitalurile austriac, maghiar și german care erau plasate, în principal, în industriile extractivă și metalurgică. Astfel, băncilor vieneze li s-au alăturat, în ultima treime a secolului al XIX-lea și la începutul secolului următor, Banca Ungară pentru Comerț și Industrie și Banca Comercială – ambele din Budapesta –, precum și Banca pentru Minerit și Industrie din Berlin. Plasamentele bancare s-au regăsit, în ordine, în: Societatea Imperială Regală Privilegiată Austriacă de Căi Ferate (S.T.E.G.) – în domeniul minier și metalurgic; Societatea Anonimă Minieră și Siderurgică din Călan (constituită în locul fostei Întreprinderi de Mine și Furnale din Brașov); Societatea Anonimă pentru Industria Fierului din Nădrag și Societatea Anonimă pentru Exploatarea Cărbunelui Uricani – Valea Jiului.

Concomitent, s-au diversificat branșele industriale prin înființarea de ateliere și de mici fabrici cu desfacere asigurată în spațiu restrâns.

Ramurile industriale noi au stimulat construcția de căi ferate într-o rețea destul de densă și cu numeroase ieșiri spre apus. Pentru a ilustra această realitate, autorii *Istoriei Transilvaniei* apreciază că, *"după 1900 și cu deosebire la începutul anilor 1910, rezervele interne ale Transilvaniei au jucat un rol crescător în progresul economiei și al industriei în particular"* [36]. În realitate însă, în raport cu întinderea și cu cerințele Transilvaniei, industrializarea era redusă. Însăși statistica oficială maghiară pentru anul 1910 arată că, în timp ce în Budaspesta existau 1296 întreprinderi industriale, în întreaga Transilvanie fiinţau numai 382.[37] În aceeași lucrare se recunoaște dominația absolută a *"capitalului importat"* în care se regăsea și *"capitalul național* (maghiar – n.a.), pe lângă care apărea *"chiar un modest capital transilvan"* [38].

Autoritățile centrale și locale ungare erau intens preocupate de starea economică a Transilvaniei. Numai că politica de facilități pentru stimularea inițiativei capitaliste se adresa în exclusivitate maghiarilor și secuilor, elementul majoritar românesc, trăitor îndeosebi în mediul sătesc, fiind nu numai ignorat, ci și supus constrângerilor fiscale. Scopul afișat era legarea economică strânsă a Transilvaniei de Ungaria. *"Înapoierea* (Transilvaniei – n.a.) *nu putea fi eliminată sau recuperată decât pe calea integrării de un tip nou care putea conduce la formarea unei piețe naționale"* [39]– sunt de părere autorii maghiari ai *Istoriei Transilvaniei*, recunoscând implicit că o astfel de integrare lipsea. Desigur, alături de orientarea istorică a economiei Transilvaniei spre zonele extracarpatice, de politica de opresiune națională și de deznaționalizare, exclusivismul economic față de nemaghiari a contribuit și el ca un asemenea obiectiv – obligatoriu pentru un stat național unitar cum se dorea a fi Ungaria – să nu fi fost niciodată atins în perioada dualismului.

Pe întregul parcurs al negocierilor comerciale româno-austro-ungare, România a adoptat o politică maleabilă, conciliantă, excepție făcând, desigur, perioada războiului vamal propriu-zis. Atitudinea României nu rezultă numai din interese strict economice ci și naționale, urmărind a se atenua discriminările la care erau supuși românii din Transilvania. Acest adevăr este ilustrat, între altele, și de atitudinea autorităților române față de păstorii ardeleni, cărora, în spiritul tradițiilor seculare ale transhumanței, le-a acordat, an de an, dreptul de pășunat în Vechiul Regat.[40]

Un aspect al raporturilor româno-austro-ungare l-a constituit migrarea dinspre Transilvania spre zonele extracarpatice. Încă din Evul Mediu, sub presiunea feudalității maghiare, mulți români dar și maghiari și secui, uneori sate întregi, au trecut Carpații în căutarea unor condiții de viață mai bune. În epoca modernă, fenomenul era determinat mai ales de posibilitățile de practicare a unor îndeletniciri noi.[41] *"Mergerea ardelenilor în România* – aprecia un raport al Camerei de Comerț și Industrie din Brașov – *...nu va înceta niciodată de tot. Fenomenul se află în trebuința poporului, în poziția geografică a acestei țări muntoase* (Transilvania – n.a.) *lângă țările roditoare și bogate în afaceri la Dunărea de Jos. În astfel de condițiuni are loc emigrarea lucrătorilor din țările muntoase spre șesurile roditoare de pretutindeni"*.[42] Cu toate că afirmația suferea de generalitate, se recunoștea că fenomenul era dinspre Transilvania către Vechea Românie. Este un argument documentar care contrazice poziția istoriografiei ungare preocupate să-l escamoteze.[43] Aceeași Cameră de Comerț,

într–un alt raport, găsea cauza principală a emigrării în *"condițiile de muncă și de locuit"* pe care le găseau sau și le puteau crea acolo.[44] De asemenea, în Raportul pe anul 1902, ea prezenta structura etnică și pe meserii a celor care emigrau și destinația lor. Reieșea că emigrau, în primul rând, români, urmați de sași și maghiari, în cea mai mare parte meseriași, iar ca destinație, erau România și America.[45]

Emigrarea a fost insistent abordată și la Congresul secuilor din 1902, fiind asociată cu îngrădirile comerciale din partea statului. *"Este regretabil* – se afirma într-un referat al Congresului – *... că industria secuiască a pielăritului a început să decadă și emigrarea a luat proporții mari când s-a prăbușit convenția comercială și a început războiul vamal cu România ... Cauza generală a emigrării secuilor își are rădăcinile în condițiile economice anormale ... Comerțul cu răsăritul le-a fost oprit prin bariere vamale înalte."* S-a cerut autorităților statului ungar care, prin politica economică anterioară, *"și-a căutat fericirea spre apus", "să-și îndrepte atenția și spre răsărit, unde secuii, atâta vreme cât calea ferată nu a deviat transporturile și vama le era deschisă, au realizat progrese"* [46]. La rândul lor, reprezentanții cercurilor de afaceri din Brașov apreciau, în anul 1906, că emigrația a ajuns o *"calamitate"*, întrucât plecau *"tocmai oamenii cei mai dibaci, mai sănătoși și mai vânjoși"* [47]. Dar tot ei recunoșteau în anul 1908 că fenomenul nu putea fi stăvilit în rândul multor oameni *"a căror muncă și economie nu mai pare a fi rentabilă aici sau le asigură numai hrana de pe o zi pe alta"* [48].

O altă cauză a fenomenului emigrării se afla în constrângerea economică practicată de autoritățile maghiare prin intermediul salarizării. La începutul secolului al XX-lea, în Transilvania, salariul mediu reprezenta doar 66,2% față de cel din regiunea Budapesta.[49] O situație asemănătoare a existat și în salarizarea muncitorilor agricoli. În timp ce în pusta Ungariei media salariului era de 500 de coroane, în Transilvania media varia între 360-430 coroane.[50] Desigur, această politică îi afecta pe toți salariații. Muncitorilor români li se aplica, însă, obișnuita discriminare națională ce consta în piedici la angajare, în folosirea lor la muncile cele mai grele și mai puțin calificate, precum și în atribuirea de salarii mult mai mici decât celor maghiari și germani.[51]

Cât privește lumea satului, datele statistice la scara Transilvaniei arată că proprietatea funciară era concentrată în mâinile marilor proprietari maghiari și că mai mult de 3/4 din populația rurală românească era alcătuită din țărani săraci, cu pământ puțin sau lipsiți de pământ. O situație aparte exista în zonele săsești unde, încă din Evul Mediu, pământurile roditoare au fost acaparate de către sași, românii fiind nevoiți să se retragă în îngustimile văilor sau în zonele deluroase și muntoase. Sfatul săsesc a impus românilor rămași pe loc restricții la dreptul de moștenire.[52] Și împroprietărirea de după patentele imperiale din 1853-1854 s-a făcut, pentru români, pe pământurile cele mai slabe.[53] Lipsa ori insuficiența pământului, asociată cu sărăcia, a continuat pentru români până după Marea Unire din 1918. În schimb, s-a îmbunătățit starea economică a satelor majoritar ungurești și secuiești datorită sprijinului cu semințe selecționate, producători de rasă, pomi fructiferi etc. pe care l-au primit din partea statului ungar. Tot prin grija statului ungar, au luat ființă cercurile de gospodari (gazda körök) maghiari și secui cărora

li s-au acordat credite avantajoase pentru procurarea de mașini și utilaje agricole și de transport, de animale etc.[54]

Pe acest fundal, de asimetrie politică întreținută de statul ungar, s-a înregistrat decăderea economică a mocanilor. Drama a avut drept cauze refuzul sașilor de a le mai arenda acestora munții pentru pășunat și restricțiile impuse de guvernul României la pășunatul transhumant. Așa s-a ajuns ca vechiul rol economic pe care l-au deținut mocanii în sudul Transilvaniei să fie luat de sași care, pe lângă faptul că erau proprietarii pământurilor, deveniseră și cei mai mari crescători și exportatori de vite.[55] Mocanii sărăciți, împreună cu românii făgărășeni (ale căror terenuri erau și insuficiente și slab productive – n.a.), au format medii foarte active de emigrare peste Carpați sau în America.

Statisticile maghiare arată că, în anul 1900, în România se aflau *"200.000 supuși austro-ungari"*, veniți din toate părțile Dublei Monarhii. De asemenea, în anii 1899-1913, din Transilvania au emigrat în România circa 97.700 persoane, dar, după datele însumate ale Camerelor de Comerț ardelene, cifra este mai mare. Statisticile maghiare n-au întregistrat pe cei care treceau munții prin Vama Cucului.[56] O categorie numeroasă erau cei care pendulau de o parte și de alta a Carpaților, mânați de interese economice, culturale sau naționale. Fenomenul s-a intensificat la începutul secolului al XX-lea, cifrele evoluând de la 97.747 persoane în 1904, la 161.506 în 1911. Ilustrative sunt și următoarele date comparative: în 1905 au imigrat în România, venind din Rusia, 8.200 persoane, iar din Bulgaria (îndeosebi pentru munci agricole), în jur de 36.000. În schimb, din Austro-Ungaria, au venit în jur de 115.000.[57]

Chiar dacă cifrele par ridicate, raportate la cei peste 3,5 milioane de români din Imperiul austro-ungar[58], ele nu sunt mari. Populația română era puternic legată de locurile și gospodăriile ei. Fenomenul se înregistra mai mult în zonele de frontieră. Apreciem că mișcarea de populație înspre România a contribuit la consolidarea economico-socială a unei însemnate categorii de cetățeni. Aceștia au format ei înșiși un factor de legătură economică și națională între provinciile spațiului istoric românesc și o realitate pe fundalul relațiilor româno-austro-ungare. Migrația, la fel ca și legăturile economice, sociale și spirituale, a contribuit în mare măsură la dezvoltarea conștiinței naționale și a dorinței de unitate a românilor aflați de o parte și de alta a Carpaților. Totodată, a dezvăluit și mai mult starea de opresiune și de înapoiere economico-socială la care erau supuși românii de către statul ungar, a cărui clasă politică, excesiv de orgolioasă, șovină și exclusivistă, a refuzat să înțeleagă că, procedând astfel, lovea în însăși unitatea – și așa artificială și fragilă – a regatului și a întregului imperiu.

Războiul vamal româno-austro-ungar a rămas ca un episod memorabil în istoria modernă, constituind prima manifestare intransigentă și de răsunet a tânărului stat român independent de apărare a suveranității naționale în fața unei mari puteri europene. Nelăsându-se intimidată, separând interesele sale economice de cele de securitate militară – legate nemijlocit de aderarea la Tripla Alianță –, reorientându-și fără complexe legăturile comerciale externe, România a câștigat încredere în propriile forțe și s-a pus într-o lumină favorabilă pe plan zonal și continental. Dacă, după încheierea oficială a războiului vamal, Austro-Ungaria a continuat să pună condiții și să ridice obstacole în fața unui comerț reciproc avantajos cu România, aceasta din urmă, fără a ceda dincolo de posibil,

a venit în întâmpinarea timpului, a schimbărilor și a regrupărilor de forțe între state.

Reașezarea raporturilor comerciale bilaterale s-a făcut progresiv, confirmându-se pe deplin în anul de început al primului război mondial, când balanța a înclinat, în sfârșit, în favoarea României. Timp de doi ani, pe durata neutralității României, Austro-Ungaria s-a văzut pusă în situația de a fi principala interesată în menținerea și dezvoltarea relațiilor economice cu vecina sa de la sud-est. Factorul determinant al acestei schimbări a fost statul român care s-a consolidat și s-a întărit, etapă cu etapă, devenind, în trei decenii, o forță recunoscută și cu prestigiu pe plan internațional.

Note:

1. Folosirea termenului de ierarhie se face aici luând în considerare realitatea existenței a două entități care se raportează una la cealaltă ca state europene și vecine, între care s-au stabilit anumite relații generice. Sensul obișnuit al raportării este de la o mare putere (Austro-Ungaria), deținând un rol important în echilibrul european, la un stat mic și tânăr (România), aflat încă în curs de consolidare și la începutul procesului de modernizare. Dar și invers, din perspectiva analitică românească. Diversitatea subiectelor de relații dintre cele două entități arată că, de fapt, între ele a existat o poli-ierarhie.
2. Din relațiile româno-austro-ungare nu a lipsit ceea ce am putea numi războiul imagologic, dus unidirecțional împotriva României, îndeosebi pe terenul nivelului de civilizație europeană, insistând pe orientalismul și bizantinismul acesteia. Mai mult, autoritățile ungare l-au extins la un război axiologic, atacând însești valorile fundamentale ale românilor, începând cu istoria lor. Vezi, prin extrapolare, considerațiile teoretice: Vasile I. Zărnescu, *Ubicuitatea războiului axiologic*, în volumul *Starea societății românești după 10 de ani de tranziție*, coordonat de Elena Zamfir, Ilie Bădescu și Cătălin Zamfir, Editura Expert, București, 2000, p. 892
3. Vezi pe larg: Victor Axenciuc, Ioan Tiberian, *Premize economice ale formării Statului Național Unitar Român*, Editura Academiei, București, 1979, p. 179-200
4. Monitorul Oficial, *Dezbaterile Adunării Deputaților*, București, 7 februarie 1887, p. 516
5. *Gazeta Transilvaniei*, nr. 106, din 11/23 mai 1866
6. Vezi pe larg: N. G. V. Gologan, *Cercetări privitoare la trecutul comerțului românesc din Brașov*, București, 1928, p. 92-264
7. Victor Axenciuc, Ioan Tiberian, *op. cit.*, p. 220
8. *Ibidem*
9. *Ibidem*, p. 295-296
10. *Ibidem*, p. 296
11. *Ibidem*
12. Alex. C. Djuvara, *Expunere de motive. Convențiunea comercială încheiată între Austro-Ungaria și România*. Supliment la *Foaia de informațiuni comerciale*, nr. 4, din 30 ianuarie 1910, București, 1910, p. 6

13. *Ibidem*, p. 7
14. Apud: Victor Axenciuc, Ioan Tiberian, *op. cit.*, p. 298-299
15. Vezi: I. I. Adam, *Unitatea de viață economică a Transilvaniei și a țărilor române extracarpatice*, în Revista economică, nr. 47, din 25 noiembrie 1983
16. Arhivele Naționale, Direcția județeană Brașov, fond: Camera de Comerț și Industrie Brașov, *Raportul pe anul 1886*, filele 9-10
17. Apud: Victor Axenciuc, Ioan Tiberian, *op. cit.*, p. 298
18. Arhivele Naționale, Direcția județeană Brașov..., Loc. cit., *Raportul pe anul 1892*, filele 7-8
19. Loc. cit., *Raportul pe anul 1900*, fila 12
20. *Histoire de la Transylvanie*, par Gábor Barta, István Bóna, Béla Köpeczi, Lászlo Makkai, Ambrus Miskolczy, András Mócsy, Katalin Péter, Zoltán Szász, Endre Tóth, Zsolt Tróczányi, Agnes R. Várkonyi, Gábor Vékony. Sous la direction de Béla Köpeczi, Akademiai Kiado, Budapest, p. 589.
21. Victor Axenciuc, Ioan Tiberian, *op. cit.*, p. 301
22. *Ibidem*
23. *Ibidem*, p. 304
24. La expoziția aniversativă de la București din anul 1906, secuii s-au prezentat în principal cu produse ale industriei meșteșugărești (în lemn, metale, textile etc.), ca: utilaje pentru diferite lucrări, unelte de tot felul, scule pentru variate meserii, creații artistice, produse casnice ș.a. *Ibidem*, p. 301
25. Arhivele Naționale. Direcția județeană Brașov Loc. cit., *Raportul pe anul 1908*, fila 1. Linia ferată la care se făcea referire în Raport era cea dintre Miercurea Ciuc – Ghimeș – Comănești Palanca, inaugurată în 6 mai 1899 în prezența lui Anghel Saligny, directorul Căilor Ferate Române. Vezi: *Gazeta Transilvaniei*, nr. 70, din 8 aprilie 1899. La 19 mai 1894 se semnase convenția româno-austro-ungară privind joncțiunea căilor ferate, la Predeal și Vârciorova, ale celor două state. Vezi *Gazeta Tranilvaniei*, nr. 101, din 19 mai 1899.
26. Valoarea exportului de vite din România a scăzut, între anii 1880-1906, de la 12.093.000 lei la 589.583 lei. În cazul exportului respectiv în Austro-Ungaria, valoarea a scăzut de la 9.869.000 lei la 250.297 lei. Vezi: Gheorghe Nicolae Căzan, Șerban Rădulescu-Zoner, *România și Tripla Alianță 1878-1914*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979, p. 277
27. *Ibidem*, p. 278
28. În această privință se pronunțase, la 11 mai 1908, și un șef de secție din Ministerul austriac al cometului, Mihailowitch. Vezi: *Ibidem*
29. *Ibidem*, p. 279
30. *Ibidem*, p. 292-293
31. Gheorghe Nicolae Căzan, Șerban Rădulescu-Zoner, *op. cit.*, p. 306-307.
32. Arhivele Naționale. Direcția județeană Brașov. Loc. cit., *Raportul pe anul 1913*, fila 1.
33. *Din documentele secrete ruse. Precedentele intrării României în război. Raportul fostului ministru de externe rus, generalul Polivanov, din 7 noiembrie stil vechi 1916*, în *Gazeta Transilvaniei*, nr. 50, din 2/15 decembrie 1917.
34. Traian Dumitrescu, *Transilvania pământ românesc multimilenar*, Vol.II,

Editura Miracol, Cluj-Napoca, 1997, p. 261-279; Vezi: Victor Axenciuc, Ioan Tiberian, *op. cit.*, passim.
35. *Histoire de la Transylvanie*, p. 535.
36. *Ibidem*, p. 536
37. Victor Axenciuc, Ioan Tiberian, *op. cit.*, p. 305
38. *Histoire de la Transiylvanie*, p. 536
39. *Ibidem*.
40. În urma unor măsuri ale guvernului austriac, din 20 mai 1865, împotriva comerțului cu produse românești în imperiu, guvernul României a răspuns prin majorarea taxelor pe păşunat aplicate turmelor care coborau din Ardeal. Cererile păstorilor au fost susținute cu stăruință de presa românească din Brașov și Sibiu care a arătat că taxele sporite loveau, de fapt, în interesele românilor. Ca urmare, Camera Deputaților de la București a hotărât, în 9 decembrie 1865, reducerea taxei pe păşunat cu 50%. Ministrul de finanțe, Nicolae Kretzulescu, motiva decizia prin aceea că guvernul român nu dorea să impună *"o întârziere a acestor păstori de-a introduce vitele în România sau de-a pune învederate piedici în industria lor"*. Vezi: Vasile Netea, *Spre unitatea statală a poporului român*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979, p. 55; Vezi: Gr. Chiriță, *Din istoria legăturilor economice între Principatele Unite și Transilvania în anii domniei lui Al. I. Cuza*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, IV., p. 197-198.
41. Ștefan Mateș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII-XX*, ediția a II-a, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977, passim.
42. Arhivele Naționale. Direcția județeană Brașov, Loc. cit., *Raportul pe anii 1880-1884*, fila 11.
43. Istoriografia maghiară menționează că, *"după statisticile oficiale, între 1899 și 1913, 130.000 români au părăsit patria* (Ungaria – n.a.). *Este adevărat că înainte de războiul mondial românii erau gata să depășească, în statisticile de emigrare, pe slovaci și pe germani care erau, până atunci, în frunte"*. În această formulare voit imprecisă se sugerează, de fapt, că emigrarea se făcea numai spre America. Vezi: *Histoire de la Transylvanie*, p. 534.
44. Arhivele Naționale. Direcția județeană Brașov. Loc. cit., *Raportul pe anul 1883*, fila 9
45. Loc. cit., *Raportul pe anul 1902*, fila 14
46. Vezi: Victor Axenciuc, Ioan Tiberian, *op. cit.*, p. 301
47. Arhivele Naționale, Direcția județeană Brașov. Loc. cit., *Raportul pe anul 1906*, fila 13
48. Loc. cit., *Raportul pe anul 1908*, filele 13-14
49. Vezi: Victor Axenciuc, Ioan Tiberian, *op. cit.*, p. 307
50. Vezi: *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, ediția a II-a, Editura Academiei, București, 1963, p. 340
51. *Ibidem*
52. Dreptul de moștenire era acordat românilor numai dacă se căsătoreau în satul în care trăiau, dar și atunci erau obligați să aibă dovada că pământul respectiv nu a fost cumpărat de la un sas. *"Este fals că pe fundus regius românii aveau drepturi egale cu sașii. Românii au fost slugile satelor săsești."*

Vezi: Ioan Podea, *Monografia județului Brașov*, Vol. I, Institutul de arte grafice ASTRA, Brașov, 1938, p. 112-114

53. *Ibidem*

54. Crearea cercurilor de gospodari era motivată de guvernul ungar prin nevoia de a asigura *"proprietatea agriculturii patriei noastre"*. Vezi: Arhivele Naționale. Direcția județeană Brașov, Fond: Prefectura județului Brașov, *Doc. Nr. 65/1907*, fila 1

55. Ioan Podea, *op. cit.*, p. 114-115

56. Vezi: Victor Axenciuc, Ioan Tiberian, *op. cit.*, p. 305

57. Emigrările din Regatul României se ridicau aproximativ la aceleași niveluri. Vezi: *Ibidem*, p. 306

58. Recensămintele din Austria, apoi din Austro-Ungaria trebuie luate în considerare cu rezervă, întrucât elementul românesc – care ne interesează direct – a fost voit diminuat în favoarea elementului maghiar, ceea ce rezultă din analizele comparative pentru toate teritoriile locuite de români, precum și între etnii și religii. În aceste teritorii s-a înregistrat o dinamică a ortodocșilor și greco-catolicilor declarați maghiari. Pentru comparații și analize, vezi: *Magyar Korona Országainak 1910 évi népszámlálása (Recensământul țărilor coroanei maghiare din 1910)*, II rész, Budapest, 1912; *Magyar Statisztikai Közlemények (Buletinul maghiar de statistică)*, Új sorozat (Serie nouă), vol. 5 (1907), vol. 64, 1920, Budapest; *Magyar Statisztikai Évkönyv (Anuarul ungar de statistică)*, új folyam (serie nouă), vol. 5 (1907); vol. 19 (1911); Zenovie Pâclișan, *Politica minoritară a guvernelor ungurești (1867-1914)*, București, 1943, p. 10; Iászi Oszkár, *A nemzeti államok kialakulása és nemzetiségi kérdés (Formarea statelor naționale și problema naționalităților)*, Budapest, 1912, Anexa 1; Závodsky Géza, *Történelem a gimnázium III (Istoria pentru liceu III), osztálya Számára, Nemzeti Tankönyvkiadó*, Budapest, 1994, p. 254. Autorul dă, conform recensământului din anul 1910, cifra de 2,95 milioane români (16,1%) la o populație de 18,5 milioane a regatului Ungariei. Maghiarii erau evaluați la 9,95 milioane (adică 54,5%); *Histoire de la Transylvanie*, p. 530-534.